

Бахромов Комилхўжа Ёқубжон ўгли,

*Ўзбекистон Республикаси Экология, атроф-
муҳитни муҳофаза қилиш ва иқлим ўзгариши вазирлиги
ҳузуридаги Гидрометеорология хизмати агентлиги
масъул ходими*

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҲАКАМЛИК СУДЛАРИ: МИЛЛИЙ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА.

Аннотация: мақолада Ўзбекистон Республикасида фаолият юритаётган Ҳакамлик судларининг фаолияти, вазифалари, судьяларнинг ваколатлари, хорижий давлатлардаги шунга ўхшаш судлар тажрибалари ҳақида келтирилган, муаллиф томонидан уларни ўрганиш асосида тегишли тавсиявий хулосалар билдирилган.

Калит сўзлар: Ҳакамлик судлари, “Ҳакамлик судлари тўғрисида”ги қонун, Арбитраж қонуни, Ҳаракатлар стратегияси, Тараққиёт стратегияси, Лондон Халқаро арбитраж суди.

Annotation: the article describes the activities of the Arbitration Courts operating in the Republic of Uzbekistan, their duties, the powers of judges and the experiences of foreign countries, and the author gives recommendations.

Key words: Arbitration Courts, Arbitration Law, Arbitration Law, Action Strategy, London International Court of Arbitration.

Жамият ривожланиб боргани сари у билан боғлиқ низолар, масалалар ва муносабатлар ҳам ошиб боради. Бу ўз навбатида мана шу масалаларни ҳал этишга талаб кўпаяди. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигининг 2022-йил январ ойидаги реестр маълумотларига кўра³¹, Ўзбекистонда жами 255 дан ортиқ доимий фаолият юритувчи ҳакамлик судлари рўйхатдан ўтган бўлиб, жумладан, Ўзбекистон Ҳакамлик судлари ассоциацияси ҳузурида 160 дан, Ўзбекистон Савдо-саноат палатаси ҳузурида 15 дан ортиқ ва бошқа номалар билан қайд этилган 80 дан ортиқ доимий фаолият юритувчи ҳакамлик судлари ва жами 1200 га яқин ҳакамлик суди судьялари рўйхатдан ўтган.

Давлат ва ҳуқуқ тарихига қараганда ҳакамлик судлари низоларни ҳал этиш усули сифатида узоқ ўтмишга эга ва давлат вужудга келгунга қадар муомилада бўлган, яъни бизни давиргача етиб келган маълумотларга назар ташласак, қадимда подшоҳликлар ва хонликлар ҳузуридаги қозилар тарафидан, алоҳида обрў-эътиборга эга одамлар томонидан “қозилик” қилиниб, аҳолининг мерос бўйича, оилавий, қўшнилар, қариндошлар ва ўзаро, таниш-билиш одамлар орасидаги низоларни ва келишмовчиликларни ҳал қилишган. Айни вақтда 140 дан зиёд ривожланган

³¹ Доимий фаолият юритувчи ҳакамлик судлари реестри. <https://data.egov.uz/data/6107d5772a2e256d868e8704?page=1>

давлатларда ўз фаолиятни кўрсатаётган ҳакамлик судлари (арбитраж судлари) кўпгина мамлакатларда жуда қулай инвестицион шароитни ривожлантиришга ва кириб келаётган чет эл давлатлари инвестицияларининг оқимини ошириш учун сезиларли ҳамда самарали кўмаклашиб келиш билан бирга маҳаллий тадбиркор субъектларнинг белгиланган ҳуқуқ ва манфатларини ҳимоя қилишни ҳам таъминлаб келмоқда³².

Ўзбекистон Республикасида 2007-йилгача фақатгина давлат судлари фаолият юритиб келган ва 2007-йилдан бошлаб низоларни муқобил ҳал этишнинг янги тизими йўлга қўйилди яъни ҳакамлик судлари ташкил қилинди.

Ўзбекистон Республикасининг суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш, демократлаштириш, суднинг чинакам мустақиллигини таъминлаш ва уни янги даражага кўтариш борасида мақсад қилиб олинган, 2017-2021 йилларга мўлжалланган «Ҳаракатлар стратегияси»³³ асосидаги ислохотлар суд тизимининг ва ҳокимиятининг мустақиллигини таъминлаш, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш борасидаги судларнинг аҳамияти ва ролини оширишга қаратилган бўлиб, унинг том маънода давоми сифатида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022-йил 28-февральдаги ПФ-60-сон “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармонининг қабул қилинишини кўришимиз мумкин. Айнан Тараққиёт стратегиясининг 15-мақсадида³⁴ нафақат суд процессини тартибга солиш борасида балки пайдо бўлган низоларни муқобил усулларда ҳал этиш йўналишининг кенг фойдаланиш учун зарур ташкилий-ҳуқуқий шарт-шароитларни барпо этиш, ярашув институтини қўллаш доираларини яна ҳам кенгайтириш борасида ҳам бир қатор вазифалар белгилаб қўйилди, бу ўз навбатида низоларни муқобил ҳал этиш йўллари кенгайтиришни англатади ва суд тизими билан баробар даражага олиб борилишини тезлаштиради.

Ҳакамлик судлари халқаро доирада қўлланилиши арбитраж суди орқали амалга оширилади Ўзбекистон Республикасида Арбитраж суди ва ҳакамлик судлари ҳам йўлга қўйилган бўлиб, Арбитраж суди 2021-йил 16-февралдаги “Халқаро тижорат арбитражи тўғрисида”ги қонун қабул қилинганидан сўнг фаолият юритишни бошлаган. Халқаро давлатларда сўнгги ўн йилликларда халқаро арбитраждан фойдаланиш кўпайди. Масалан, фақат 1999-йилда Халқаро Савдо Палатасининг (ХСП) судига арбитраж учун 529 та ариза берилган бўлса, 2009-йилда уларнинг сони 817 тани, 2011-йилда эса 796 тани ташкил этди ва 1999-йилда 269 та, 2011-йилда эса 608 та қарор қабул қилинди.

Бу ўз навбатида шуни англатадики, тадқиқот натижаларига кўра, дунёдаги етакчи корпорациялардаги ички масалаларининг 73% низоларни ҳал қилиш усули сифатида халқаро арбитраждан фойдаланишни афзал кўрадилар. Шунингдек,

³² А.А. Хакбердиев. Ўзбекистонда Ҳакамлик Судлари Фаолияти. Илмий-оммабоп рисола. Тошкент – 2022.: <https://legalcity.uz/archives/3894>

³³ “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. <https://lex.uz/acts/-3107036>

³⁴ “2022-2026-йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. <https://lex.uz/docs/-5841063>

Финландияда 1990 ва 2000-йилларда Финландия Савдо палатасининг Арбитраж институти томонидан тайинланган ишлар сони сезиларли даражада ошди ва йилига тахминан 50-70 ишни ташкил этади.

Чет эл нашрларига назар ташласак, арбитраж суди икки томонлар ўртасидаги низоли ва баҳсли ҳолатларнинг холис бўлган учинчи томон тарафидан ҳал этилишидир. Низонинг ҳар икки томони одатда ҳакамликни яъни арбитраж судини танлашга олдиндан келишиб олишлари ва арбитраж судясининг қарорига риоя қилишларини тасдиқлашлари керак бўлади. Дастлабки боскичларда, ўрта асрларда, Европада арбитраж савдогарлар ўртасидаги низоларни ҳал қилиш учун ишлатилган. Лекин ҳозирда унинг ваколат доирасини қайсидур маънода “чегара билмас” десак ҳам бўлади. Шунинг ҳам унутмаслигимиз керакки, ҳакамлик судлари Европа мамлакатлари орасида кенг тарқалган низоларни тинч йўл билан ҳал қилиш воситаси сифатида 80% дан ортиқ низоларни ҳал қилиб келмоқда. Савдогарлар ўртасидаги низоларни, баҳсли ҳолатларни ҳал қилишга қаратилган арбитраж судининг, бугунги кундаги мақоми ва ваколат доираси анча кенгайган. Ҳозирда меҳнат, тижорат, фуқаролик муносабатлари, халқаро низолар ҳамда тадбиркорлик субъектлари ўртасида вужудга келадиган иқтисодий низоларни ҳал қилишга қаратилган. Ўзбекистон қонунчилигига кўра, ушбу турдаги ҳакамлик судлари оила, меҳнат, маъмурий муносабатларни тартибга солмаслиги мустаҳкамлаб қўйилган³⁵.

Масалан, Буюк Британия мисолида арбитаж ва давлат судларини кўриб чиқадиган бўлсак, қуйидагиларга эътибор бериш лозим. Буюк Британия Юрисдикциясида 1985 йилдаги Халқаро тижорат арбитражи тўғрисидаги UNCITRAL намунавий қонуни (UNCITRAL модел қонуни) амал қилади.

Англия, Уелс ёки Шимолий Ирландиядаги арбитражлар 1996-йилдаги Арбитраж қонуни (Арбитраж қонуни) билан тартибга солинади³⁶. Арбитраж тўғрисидаги қонун кенг қамровли бўлса-да, у инглиз арбитраж ҳуқуқининг барча элементларини кодлаштирмайди, уларнинг баъзилари умумий ҳуқуқда мавжуд.

Агар ҳакамлик судининг жойи Англия, Уелс ёки Шимолий Ирландиядан ташқарида бўлса, Арбитраж қонунининг қуйидаги бўлимлари қўлланилиши мумкин:

- 9 дан 11 гача бўлимлар (суд процессининг тўхтатилиши).
- 43-модда (гувоҳларнинг иштирок этишини таъминлаш).
- 44-модда (суднинг ҳакамлик муҳокамасини қўллаб-қувватлаш учун амалга ошириладиган ваколатлари).
- 66-модда (ҳакамлик судларининг қарорларини ижро этиш).³⁷

Буюк Британиянинг 1996 йилдаги Арбитраж қонунида қуйидагича тамойилларни кўришимиз мумкин. Ушбу қисм қоидалари қуйидаги тамойилларга асосланади ва шунга мувофиқ талқин этилади:

(а) арбитражнинг мақсади холис суд томонидан низоларни ортиқча кечиктирмасдан ёки харажат қилмасдан адолатли ҳал этишдан иборат;

³⁵ Қаранг: Иноятова С.Ф. Процессуальные механизмы обеспечения законности и обоснованности решения третейского суда: Диссертация. дне, ... канд. юрид. наук. -Ташкент. ТГЮИ, 2010. с. 52-89

³⁶ Arbitration Act 1996 <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/23/contents>

³⁷ <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/23/contents>

(б) томонлар ўз низоларини қандай ҳал қилиш тўғрисида эркин келишиб олишлари керак, фақат жамоат манфаатлари учун зарур бўлган кафолатлар шarti билан;

(с) ушбу қисм билан тартибга солинадиган масалаларга суд аралашмаслиги керак, бундан ташқари, ушбу қисмда назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно.

2020 йилда ишларнинг 84 фоизи Лондонда кўрилгани сабабли, Лондон Халқаро арбитраж суди (LSIA) статистикаси Лондондаги ҳакамлик фаолиятини акс эттиради. 2020-йилда LSIA (444) арбитражга рекорд миқдордаги ҳакамлик судлари юборилди. COVID-19 пандемиясининг муҳим таъсири саёҳат ва шахсий учрашувлар чекловлари туфайли виртуал тингловларга ўтишнинг кучайиши бўлди. 2020-йил 1-октабрда кучга кирган LSIA Арбитраж Қоидалари 2020 (LSIA Рулес 2020) ушбу ривожланишни акс эттиради ва аниқ масофавий тингловларга рухсат беради: “Шакл бўйича суд мажлиси шахсан ёки виртуал конференция, видеоконференция ёки конференция орқали ўтказилиши мумкин. Бир ёки бир нечта географик жойларда (ёки бирлаштирилган шаклда) иштирокчилар билан бошқа алоқа технологиясидан фойдаланиш” (LSIA қоидалари 2020 йил 19.2-модда). Пандемия оқибатлари бартараф этилгандан сўнг, стандарт позиция шахсан эшитувларга қайтадими ёки виртуал эшитувлар томонларга харажатларни тежашга олиб келадиган доимий тенденцияга айланадими, буни кўриш керак бўлади. LSIA 2020 ҳолатларидан 407 таси (92%) LSIA қоидаларига мувофиқ ҳавола қилинган, унинг фойдаланувчиларининг 87% Буюк Британиядан ташқари томонларни ташкил қилади. Арбитраж сўровида даъволар миқдори кўрсатилган ҳолатларнинг 28 фоизида даъво қилинган сумма 5 миллион доллардан 100 миллион долларгача бўлган, яна 10 фоиз ҳолларда даъво қилинган сумма 100 миллион АҚШ долларидан ошган³⁸.

Юқоридагилар шуни кўрсатадики Буюк Британияда қанча жиддий муамолар ҳам арбитраж судларида кўрилади. Тармоқлар энергетика ва ресурслар, транспорт ва товар, банк ва молия соҳаларини ўз ичига олишда давом этмоқда (низоларнинг 26%, 22% ва 20% ни ташкил қилади). LSIA томонидан 2018-йил феврал ойида аноним ҳакамлик судьялари даъволари бўйича қарорлар онлайн маълумотлар базаси ишга туширилгач, ошкораликка эътибор кучаймоқда. Ҳакамлик даъволари 2020-йилда бошланган арбитражларнинг атиги 1,5 фоизида (олгита) ўрнатилди ва битта даъво қаноатлантирилди. Арбитр тайинлангандан сўнг 11 та эътироз билдирилди, уларнинг еттитасида LSIA тайинлашда давом этди. 2018 йилдаги иккита суд қарори ҳакамлар томонидан ошкор этилиши муҳимлигини таъкидлади. Махфийлик кенгашининг 2018-йил февраль ойида қабул қилинган қарорида таъкидланишича³⁹, ошкоралик шаффофлик белгиси бўлиб хизмат қилиши ва эътироз билдирилишига тўсқинлик қилиши мумкин. 2018-йил апрель ойида Англия Апелляция суди биринчи марта ошкор қилиш мажбуриятлари доирасини кўриб чиқди (Halliburton Company v Chubb Bermuda Insurance Ltd [2018] EWCA Civ 817) ва у нафақат адолатли бўлган ҳолатларга ҳам тегишли эканлигини аниқлади ва хабардор кузатувчи тарафкашликнинг ҳақиқий

³⁸ Arbitration Procedures and Practice in the UK (England and Wales): Overview Use of Arbitration and Recent Trends [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/4-502-1378?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\) &firstPage=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/4-502-1378?transitionType=Default&contextData=(sc.Default) &firstPage=true)

³⁹ <https://www.jcpc.uk/decided-cases/>

эҳтимолини, балки бу хулосага сабаб бўлиши мумкин бўлган ҳолатларни ҳам келтириб чиқаради деган хулосага келади. Инглиз қонунчилигига кўра, арбитражлар учун муваффақиятли даъволар нисбатан кам учрайди. 2018-йилда апелляция суди иқтисодий судининг ҳакамлик судида кўрсатилган “суғурта ва қайта суғурталаш бўйича камида ўн йиллик тажрибага эга бўлиш” талабига жавоб бермаганлиги сабабли малакаси йўқлиги сабабли уни лавозимидан четлаштириш тўғрисидаги қарорини бекор қилган. Суд арбитражнинг суғурта ва қайта суғурталаш ҳуқуқи бўйича тажрибаси ушбу талабга жавоб берди. Бу қарорлар инглиз судларининг арбитражларга юқори шаффофлик ва жавобгарлик стандартларини ўрнатиш ўртасидаги мувозанатни кўрсатади, лекин шунга ўхшаш тарзда ҳакамларни осонликча четлатиш эмас.

Сўнгги бир неча йил ичида Англияда жойлашган халқаро тижорат арбитражларида учинчи томон молиялаштириш фаолияти сезиларли даражада ўсди. Ҳозирда томонларнинг молиялаштириш келишуви мавжудлигини ошқор қилиш мажбурияти йўқ. Бироқ, томонлар, адвокатлик фирмалари, молиячилар сонининг нисбатан камлиги ва ҳакамлик судьяларининг кичик доираси ўртасидаги потенциал муносабатлардан келиб чиқадиган мумкин бўлган манфаатлар тўқнашуви молиялаштиришни тартибга солиш бўйича ошқораликни ошириш талабларини келтириб чиқарди.

Қонун ҳар қандай турдаги низоларни арбитраж орқали ҳал қилишни тақиклайдими? Буни қуйида кўриб чиқамиз. Баъзида жуда чекланган ҳолатлар мавжуд бўлиб, уларда низоларни ҳал қилиш мумкин эмас:

Агар ходим ўз ишини меҳнат судида кўриб чиқиш ҳуқуқини берувчи қонуний ҳуқуқларга эга бўлса, низони ҳал қилишнинг ягона воситаси сифатида низони ҳакамлик судига топшириш мумкин эмас⁴⁰.

1986 йилдаги тўловга лаёқатсизлиги тўғрисидаги қонунда белгиланган қонуний режимларга боғлиқ бўлган тўловга лаёқатсизлиги тўғрисидаги иш юритиш аммо, тўловга лаёқатсизлик даъволари автоматик равишда арбитражга лаёқатсиз деб ҳисобланмайди⁴¹.

Жиноий масалалар гарчи жиноят иддаолари билан боғлиқ фуқаролик даъволари арбитраж бўлиши мумкин⁴².

Даъволар арбитражга тегишли бўлмаслиги мумкин, агар:

- қидирилаётган енгиллик фақат суд томонидан берилиши мумкин бўлган қарорни талаб қилса.

- қидирилаётган енгиллик тегишли маънода учинчи томон манфаатларини камраб олса.

- даъво арбитражларга жамоат манфаатларига тааллуқли бўлган масалани хусусий шартномавий жараён доирасида аниқлаш мумкин бўлмаган масалани топширишга уринишдир.

⁴⁰ Clyde & Co LLP v Bates van Winkelhof [2011] EWHC 668

⁴¹ Қаранг: Riverrock Securities Limited v Sankt-Peterburg халқаро банки (аксиядорлик жаъмияти) [2020] EWHC 2483 (Comm)

⁴² Қаранг: The London Steamship Owners' Mutual Insurance Association Ltd v Ispaniya Qirolligi, Frantsiya Davlati, "Prestige" [2015] EWCA Civ 333

Қайси арбитраж институтлари йирик тижорат низоларини ҳал қилиш учун ишлатилади?

Англия ва Уелсда жойлашган халқаро арбитражларда одатда қўлланиладиган бир қанча турли институтлар мавжуд. Буларга қуйидагилар киради:

- Халқаро савдо палатаси (ИСС). 2020-йилда Лондонда 85 та арбитраж ўрин олган бўлиб, у энг кўп сайланадиган иккинчи ўринни эгаллади ва ўша йили ИССга тақдим этилган арбитражларнинг 12 % ташкил қилади.

- Лондон халқаро арбитраж суди (LSIA). 2020 йилда Лондонда 342 та ҳакамлик судлари ўтказилди, бу LSIA қоидаларига мувофиқ LSIAга юборилган арбитражларнинг 84 % ташкил қилади.

- Лондон денгиз ҳакамлари уюшмаси. 2020 йилда Лондон денгиз арбитражлари ассоциациясида 1775 та янги арбитраж рўйхатга олинган⁴³.

Ҳакамларга оид талаблар рақам ва малака-хусусиятлар. Ҳакамлик судьяларининг сони, малакаси ва хусусиятларига оид қонуний талаблар борми? Арбитр сизнинг юрисдиксиянгиз фуқароси бўлиши ёки у ерда ҳакамлик қилиш учун лицензияга эга бўлиши керакми?

Ҳакамлик судининг малакаси ва хусусиятларига оид Арбитраж қонунида ҳеч қандай талаблар мавжуд эмас. Ҳакамлик судьяси Англия фуқароси бўлиши ёки Англияда фаолият юритиш учун лицензияга эга бўлиши шарт эмас.

Ҳакамлар сонига келсак, томонларнинг келишуви бузилган тақдирда баъзи қоидалар қўлланилади (шу жумладан, томонлар жуфт сонли ҳакамлар тўғрисида келишиб олган бўлса, қўшимча ҳакам раис этиб тайинланади) (15-18-бўлимлар, Арбитраж тўғрисидаги қонун)⁴⁴.

Ҳакамларнинг мустақиллиги ёки холислигига оид талаблар борми?

Ҳакамлик судьялари тарафлар ўртасида адолатли ва холис ҳаракат қилишлари шарт (33 (1-қисм), Арбитраж тўғрисидаги қонун). Шунингдек, 1(а) бўлимида “арбитражнинг мақсади низоларни холис суд томонидан ортиқча кечиктирмасдан ёки харажат қилмасдан адолатли ҳал этишдан иборат” дейилади.

Қонунда ҳакамлик судьяларини тайинлаш ёки лавозимидан четлаштиришга оид қоидалар мавжудми?

Томонларнинг келишувига эришилмаган тақдирда, ҳакамлик судьяларини тайинлашнинг сукут механизми мавжуд (Арбитраж тўғрисидаги қонуннинг 16-18-бўлимлари), унга қуйидагилар киради:

- агар суд ягона ҳакамдан иборат бўлса, томонлардан бири ёзма ариза топширилгандан кейин 28 кундан кечиктирмай арбитрни биргаликда тайинлайди (Ҳакамлик судининг 16-моддаси 3-қисми)⁴⁵.

- агар суд учта ҳакамдан иборат бўлса, ҳар бир томон ёзма ариза топширилгандан кейин 14 кундан кечиктирмай битта ҳакамни тайинлайди ва шу

⁴³ Arbitration Procedures and Practice in the UK (England and Wales): Overview Use of Arbitration and Recent Trends [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/4-502-1378?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\) &first Page=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/4-502-1378?transitionType=Default&contextData=(sc.Default) &first Page=true)

⁴⁴ Arbitration Procedures and Practice in the UK (England and Wales): Overview Use of Arbitration and Recent Trends [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/4-502-1378?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\) &first Page=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/4-502-1378?transitionType=Default&contextData=(sc.Default) &first Page=true)

⁴⁵ <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/23/contents>

тарзда тайинланган иккаласи дарҳол учинчи ҳакамни раис этиб тайинлашлари керак (16(5) бўлим, Арбитраж тўғрисидаги қонун)⁴⁶.

Суд арбитражни маълум асослар бўйича, шу жумладан ҳакамнинг холислиги ва иш юритишни тўғри олиб бормаганлиги тўғрисидаги асосли шубҳалар бўйича четлаштириши мумкин (Арбитраж тўғрисидаги қонуннинг 24-моддаси). Агар арбитраж органи ҳакамни четлатиш ҳуқуқига ҳам эга бўлса, суд ўз ваколатларини аризачи ушбу муассасага мурожаат қилиш имкониятини тугатмагунча амалга оширмайди.

Қонунда ҳакамлик муҳокамасининг бошланишини тартибга солувчи стандарт қоидалар мавжудми?

Арбитраж муҳокамасининг бошланишини тартибга солувчи стандарт қоидалар мавжуд (Арбитраж судининг 14-моддаси)⁴⁷, жумладан:

- агар ҳакамлик судяси ҳакамлик келишувида кўрсатилган ёки тайинланган бўлса, ҳакамлик муҳокамаси томонлардан бири масалани шу номдаги ёки тайинланган шахсга тақдим этишни талаб қилувчи хабарнома юборганида бошланади.

- агар ҳакамлик судяси ёки ҳакамлар тарафлар томонидан тайинланиши керак бўлса, ҳакамлик муҳокамаси бир томон бошқа томонга арбитражни тайинлашни ёки ҳакамлик судясини тайинлашга рози бўлишини талаб қилганлиги тўғрисида хабар берганида бошланади.

Бироқ судлар иш юритишнинг ҳақиқий бошланганлигини аниқлашда амалдаги институционал қоидаларга амал қилади. Масалан, LSIA Қоидаларининг 2020-моддаси 1.2-банди⁴⁸ арбитраж учун қўшма сўровларни тақдим этишга имкон беради, яъни томонлар бир нечта шартномалар бўйича низолар бўйича битта арбитражни бошлашлари мумкин. 2014-йилги LSIA қоидаларига мувофиқ композит сўровлар илгари рухсат этилмаган. Нотўғри арбитраж хабарномаси, агар тахмин қилинаётган бошланиш қонуний ёки шартномада кўрсатилган даъво муддати тугашидан олдин содир бўлса, потенциал жиддий оқибатларга олиб келиши мумкин.

Ҳакамлар қандай процессуал қоидаларга риоя қилишади? Томонлар қўлланиладиган процессуал қоидаларни белгилашлари мумкинми? Қонунда процедурани тартибга солувчи бирон бир стандарт қоидалар мавжудми?

Арбитраж тўғрисидаги қонун томонларга амалдаги процессуал қоидаларни аниқлаш учун кенг автономиядан фойдаланиш имконини беради (бу амалда кўпинча арбитраж институти ёки Халқаро адвокатлар ассоциацияси қоидаларига асосланиб амалга оширилади).

Томонларнинг келишуви бўлмаган тақдирда, Арбитраж тўғрисидаги қонун судга барча процессуал ва далилларни (Арбитраж тўғрисидаги қонуннинг 34-моддаси)⁴⁹ ҳал қилиш ҳуқуқини, шунингдек, бир қатор умумий ваколатларни беради. Буларга қуйидагилар қиради:

⁴⁶ <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/23/contents>

⁴⁷ <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/23/contents>

⁴⁸ https://www.lcia.org/Dispute_Resolution_Services/lcia-arbitration-rules-2020.aspx

⁴⁹ <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/23/contents>

- жараён қаерда ва қачон ўтказилишини ҳал қилиш (34-бўлим, Арбитраж тўғрисидаги қонун)⁵⁰.

- ёзма даъво ҳимоя баёнотларидан фойдаланиш керакми ёки йўқлигини ҳал қилиш (34-бўлим, Арбитраж қонуни).

- қайси ҳужжатлар ёки ҳужжатлар синфларини ошкор қилиш кераклигини ҳал қилиш (34-бўлим, Арбитраж қонуни).

- харажатлар учун кафолатни буюртма қилиш (38-бўлим, Арбитраж қонуни)⁵¹.

- гувоҳни қасамёд қилиш учун сўроқ қилишни тўғридан-тўғри кўрсатиш (Арбитраж тўғрисидаги қонуннинг 38-моддаси).

Маҳаллий судлар ўз юрисдикциясида жойлашган ҳакамлик муҳокамасига ёрдам бериш учун аралашадими?

Судга ҳакамлик муҳокамасига фақат Арбитраж тўғрисидаги қонунда (Ҳакамлик тўғрисидаги қонуннинг 1(с) бўлими) аниқ рухсат берилган даражада аралашishi мумкин, масалан:

- томонга суд томонидан чиқарилган мажбурий буйруқни бажаришни буюриш (Арбитраж қонуни 42-бўлим).

- кўрсатув бериш ёки ҳужжатлар ёки бошқа ашёвий далилларни тақдим этиш учун гувоҳнинг иштирокини талаб қилиш (Арбитраж тўғрисидаги қонуннинг 43-моддаси).

Ўзбекистон Республикасида ҳакамлик судлари ва арбитраж судлари фаолият юритиб келмоқда ва юзага келаётган низоларни ҳал этишда ўз аҳамияти ва ўринини мустаҳкамлашга ҳаракат қилмоқда, аммо ушбу тадқиқот иш орқали на ҳакамлик суди на арбитраж суди яққол давлат судларидан кўп низоларни ҳал қилиши билан ажралиб турмаяпти. Арбитраж суди Европа ва Америка давлатларида деярли 90% низоларни ҳал этади. Сабаби атрофимизда содир бўлаётган 90% низолар жуда оддий ва тез ҳал этилиши мумкин.

Юқорида айтганимиздек, Арбитраж ва ҳакамлик судлари давлатларда ҳар хил номланади, аммо айнан шу судлар маълум бир давлатда фуқаролар ва иқтисодий субъектлари орасидаги қарздорликка боғлиқ бўлган низоларнинг 90-95% кўриб ҳал этади. 2006 йил 16 октябрдаги Ўзбекистон Республикаси “Ҳакамлик судлари тўғрисида”ги қонун қабул қилиниши ва 2007 йил 1 январдан кучга киришини ҳакамлик судлари фаолияти давлатимизда амалга оширилаётган суд тизимидаги ислохотларнинг янги босқичи ва давоми сифатида баҳоланди.

Хусусан, ҳозирги кунларда демократик кадриятлар, одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ва қонунда белгиланган манфаатларини ҳимоялашда инсонларнинг ижтимоий-иқтисодий фаоллиги, ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий онгини оширишга, энг муҳим бўлган жамиятда манфаатлар балансини таъминлашга фаол ёрдамлашаётган бир неча фуқаролик жамияти институтлари, нодавлат-нотижорат ташкилотлари орасида фаолият юритаётган зиёли фуқароларимизнинг кенг қатламлари қўллаб-қувватлаб келаётган Ўзбекистон Республикаси “Ҳакамлик судлари тўғрисида”ги қонунида белгиланган 250 дан ортиқ мунтазам фаолият

⁵⁰ <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/23/contents>

⁵¹ <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/23/contents>

кўрсатувчи ҳакамлик ва арбитраж судлари жуда тез суръатлар билан ривожланиб ва шаклланиб бормоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. <https://lex.uz/acts/-3107036>
2. “2022-2026-йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. <https://lex.uz/docs/-5841063>
3. А.А. Хакбердиев. Ўзбекистонда Ҳакамлик Судлари Фаолияти. Илмий-оммабоп рисола. Тошкент – 2022.: <https://legalcity.uz/archives/3894>
4. Иноятова С.Ф. Процессуальные механизмы обеспечения законности и обоснованности решения третейского суда: Диссертация. дне, ... канд. юрид. наук. - Ташкент. ТГЮИ, 2010.
5. Доимий фаолият юритувчи ҳакамлик судлари реестри. <https://data.egov.uz/data/6107d5772a2e256d868e8704?page=1>
6. Arbitration Act 1996 <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/23/contents>
7. <https://www.jcpc.uk/decided-cases/>
8. Riverrock Securities Limited v Sankt-Peterburg халқаро банки (аксиядорлик жаъмияти) [2020] EWHC 2483 (Comm)
9. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/23/contents>